

Όψεις της γλωσσικής επαφής και του γλωσσικού ηγεμονισμού ανάμεσα σε ελληνική και βλαχική

Ελένη Καραντζόλα & Σταμάτης Μπέης

Πανεπιστήμιο Αιγαίου – Ακαδημία Αθηνών

karantzola@rhodes.aegean.gr – beis@academyofathens.gr

Abstract

Greek and Aromanian languages display a long history of contact in the Balkan Peninsula since the 17th-18th c., and in Greece specifically since the establishment of the Greek state. In this article, we examine the various types of language contact between Greek, the dominant language (and official language of Greece), and Aromanian, a dominated (and minority) language, based on Ehlich's (1994) typology of contacts. The results of the various types of contact on the sociolinguistic output (e.g. individual bilingualism, societal diglossia, language loss), as well as on the language structure itself (e.g. loanwords) are discussed. Moreover, the notions of (cultural) hegemony and linguistic hegemonism are applied to both historical and contemporary data. In the first case, reference is made to the firm stance of the Greek Vlachs themselves, especially after their integration into the Greek state, on the orality of the Aromanian and its status as an "idiom"; on the other hand, the attempt of government members to justify the lack of financial support for Aromanian protection by depreciating the language as "atrophic" is critically analyzed.

Keywords: *Greek, Aromanian, language contact, (cultural) hegemony, linguistic hegemonism.*

Εισαγωγικά

Μελετώντας κανείς τις σχέσεις ελληνικής και βλαχικής στη Βαλκανική Χερσόνησο δεν μπορεί παρά να διαπιστώσει τη μακρά ιστορία επαφής ανάμεσα στις δύο γλώσσες, και παράλληλα την ύπαρξη διαφορετικών μοτίβων γλωσσικής επαφής ανάλογα με την ιστορική περίοδο. Οι σχέσεις μεταξύ ελληνοφωνίας και η βλαχοφωνίας είναι, κατά βάση, σχέσεις ασυμμετρίας ισχύος, με την έννοια η ελληνική αποτελεί κυρίαρχη γλώσσα [langue dominante] και η βλαχική κυριαρχούμενη [langue dominée]. Από την άλλη πλευρά, είναι γενικά αποδεκτό ότι η ηγεμονία¹ στο επίπεδο της κουλτούρας υποστηρίζεται από κυρίαρχους λόγους [discours]. Η ιεραρχική δομή, όπως αποτυπώνεται στην αντίστοιχη επιχειρηματολογία, παρουσιάζεται ως φυσική και και γίνεται αποδεκτή ως πολιτιστική ηγεμονία (Fairclough, 1992, 10· Tsitsipis, 1998, 5). Μιλώντας για γλωσσικό ηγεμονισμό² της ελληνικής στην παρούσα μελέτη, αναφερόμαστε στην ενεργή υποστήριξη, αν όχι στην πρακτική επιβολής, της ιδεολογίας της γλωσσικής ηγεμονίας από πλευράς του κράτους έναντι διάφορων μειονοτικών γλωσσών στην Ελλάδα, μεταξύ των οποίων και η βλαχική.

Τυπολογία γλωσσικής επαφής ελληνικής και βλαχικής

Στην ενότητα αυτή, θα εξετάσουμε την επίδραση των ιστορικών, γεωγραφικών και κοινωνικοπολιτικών παραγόντων στις σχέσεις της

¹ Η έννοια της ηγεμονίας είναι από τις πιο πολύτιμες έννοιες για την κριτική ανάλυση της κοινωνικής οργάνωσης. Το σχετικό φιλοσοφικό πλαίσιο αναφορικά με τους τρόπους με τους οποίους η άρχουσα/διοικούσα τάξη κερδίζει τη συναίνεση των υπηκόων της για να κυβερνήσει έχει τεθεί από τις επεξεργασίες του Gramsci (1977).

² Ο όρος γλωσσικός ηγεμονισμός (και ο αντίστοιχος αγγλικός linguistic hegemony) χρησιμοποιήθηκαν στον υπότιτλο του διεθνούς συνεδρίου που οργάνωσε το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας στις 26-28/3/1997 στη Θεσσαλονίκη («Ισχυρές και ασθενείς γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού» / «Strong” and “weak” languages in the European Union: Aspects of linguistic hegemonism»). Παρά τη κεντρική θέση του όρου στη θεματική του συνεδρίου και την αρκετά ευρεία χρήση του έκτοτε, δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο εννοιολογικής διασάφησης. Η παρουσία του παραγωγικού επιθήματος -ισμός, όπως αντίστοιχα και στον γαλλικό ισοδύναμο όρο hégémonisme, υποδηλώνει μια συγκεκριμένη πρακτική επιβολής της ιδεολογίας της πολιτιστικής ηγεμονίας, από πλευράς του κυρίαρχου.

βλαχικής με την ελληνική, και δευτερευόντως με άλλες γλώσσες, με ιδιαίτερη έμφαση στην περιγραφή των σχέσεων ανισότητας που χαρακτηρίζουν αυτή την πολύπλοκη γλωσσική κατάσταση, χαρακτηριστική για μια κατηγορία γλωσσών (μειονοτικές γλώσσες στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια).

Ως θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς, θα χρησιμοποιήσουμε την τυπολογία των γλωσσικών επαφών που εισηγήθηκε ο Konrad Ehlich (1994, 109-112), επειδή παρουσιάζει το πλεονέκτημα να μπορεί να περιγράψει επαρκώς τόσο νεωτερικές όσο και προ-νεωτερικές συνθήκες συνύπαρξης των γλωσσών. Το τυπολογικό αυτό μοντέλο περιέχει μια τετραμερή ταξινόμηση των περιπτώσεων γλωσσικής επαφής ανάμεσα σε δύο γλωσσικές περιοχές A και B, οι ομιλητές/τριες και γλώσσες των οποίων έρχονται σε επαφή μεταξύ τους. Παράλληλα, ιδιαίτερη σημασία δίνεται στο είδος της διγλωσσίας, ατομικής ή κοινωνικής, που προκύπτει.

Αρχικά, οι Βλάχοι, ένας λαός κυρίως, αλλά όχι αποκλειστικά ποιμενικός, απομονωμένος στα βουνά, δεν είχε πολλές ευκαιρίες να μιλήσει τις γλώσσες άλλων λαών. Όμως, επαγγέλματα που αντιμετωπίζονται ως προέκταση του τρόπου ζωής τους προϋπόθεταν στενές σχέσεις με τον εξωτερικό κόσμο και την ανάγκη να μιλήσουν ξένες γλώσσες. Στους Βλάχους, ήταν ιδιαίτερα συνηθισμένο το επάγγελμα του μεταφορέα εμπορευμάτων, γνωστό και ως κираτζής, για την εξαγωγή των προϊόντων τους. Εκτρέφαν άλογα και μουλάρια και μετέφεραν και πουλούσαν τα τυριά τους και τα μάλλινα υφάσματα που έφτιαχναν (Trifon, 2005, 129). Σύμφωνα με την τυπολογία του Ehlich (1994, 109), η επαφή αυτού του είδους των Βλάχων με αλλόγλωσσους πληθυσμούς αντιστοιχεί στον τύπο (3), της σποραδικής επαφής, που χαρακτηρίζει το εμπόριο στη βασική του μορφή, όταν δηλαδή ένας έμπορος φεύγει από την περιοχή A όπου ομιλείται η μητρική/πρώτη του γλώσσα και πηγαίνει στην περιοχή B, όπου η ομιλείται μια διαφορετική γλώσσα από αυτήν στην περιοχή A. Σε αυτή την περίπτωση, όπου είναι απόλυτα αναγκαία η παραμονή για κάποια διαστήματα και στις δυο περιοχές, ο έμπορος καταλήγει να ομιλεί, σε περιορισμένο βαθμό, τη γλώσσα της περιοχής B. Έτσι, πριν από τον 18^ο αιώνα, ένας σημαντικός αριθμός των Βλάχων γίνονται ατομικά πολύγλωσσοι, καθώς μαθαίνουν να μιλούν τις

γλώσσες γειτονικών λαών, όπως την ελληνική, την αλβανική, τη σλαβομακεδονική, τη βουλγαρική και την τουρκική, χωρίς να μπορεί να αποκλειστεί η ύπαρξη κάποιου βοθητικού κώδικα επικοινωνίας. Πρέπει να επισημανθεί ότι αυτή η πολυγλωσσία δεν αφορά το σύνολο του βλάχικου πληθυσμού, αλλά μόνο αυτούς που ασκούν επαγγέλματα που έρχονται σε σποραδική επαφή με τις εν λόγω γλώσσες.

Το πέρασμα των εμπορικών δραστηριοτήτων σε μεγαλύτερη κλίμακα ώθησε κάποιους Βλάχους εμπόρους σε μόνιμη εγκατάσταση σε αλλόγλωσσες περιοχές, χωρίς να εγκαταλείψουν τις πατρογονικές τους εστίες, κρατώντας μια μορφή κινητικότητας. Πρόκειται για τη μετακίνηση των Βλάχων από τα ορεινά χωριά τους στα αστικά κέντρα της Οθωμανικής και της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, διαδικασία που ξεκινά τον 18^ο αιώνα. Αυτή η μονιμότερη μετανάστευση αντιστοιχεί στον τύπο (4) της τυπολογίας του Ehlich (1994, 110), και είχε πιο βαθιά και διαρκή συνέπεια στη γλωσσική κατάσταση των Βλάχων σήμερα. Από όλους τους κοινωνιογλωσσολογικούς παράγοντες, η εσωτερική μετανάστευση και η αστικοποίηση των Βλάχων έπαιξε τον αποφασιστικό ρόλο στη γλωσσική τους μετακίνηση [language shift] από τη βλαχική γλώσσα στην ελληνική, σε δευτερογενή δηλαδή μονογλωσσία. Επειδή η μαζική αυτή μετακίνηση έγινε σε πόλεις όπου εκτός της ελληνικής, ομιλούνταν επίσης η αλβανική, η βουλγαρική και άλλες γλώσσες, αρκετοί Βλάχοι βρέθηκαν σε κατάσταση πολυγλωσσίας.

Κατά τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα, στα σημαντικότερα αστικά κέντρα του βαλκανικού μέρους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ακόμα και στο εξωτερικό των ορίων της ελληνοφωνίας, η επαφή της βλαχικής με την ελληνική είχε πιο βαθιές γλωσσικές συνέπειες: από μορφές κάθετης γλωσσικής διγλωσσίας, όπου η ελληνική αποτελεί τη γλώσσα κύρους, έως τη μονογλωσσία, που αντιστοιχεί στην εγκατάλειψη της βλαχικής και στην υιοθέτηση της ελληνικής. Για τους Βλάχους και για τους άλλους λαούς των Βαλκανίων του 18^{ου} αιώνα, η ελληνική είναι ένα εργαλείο αναγκαίο για την εμπορική εξάπλωση και για την πολιτιστική πρόοδο. Η ελληνική δεν ήταν μόνο η λειτουργική γλώσσα της Ορθόδοξης Εκκλησίας αλλά και η *lingua franca* του εμπορίου στα Βαλκάνια. Δεν είναι παράξενο ότι στις πόλεις των Βαλκανίων, εκείνη την εποχή, ομιλούσαν

και καλλιεργούσαν την ελληνική, ακόμα και αν είχαν άλλη μητρική/πρώτη γλώσσα.

Η υιοθέτηση μιας άλλης γλώσσας (αντί της πρώτης), που θεωρείται πιο χρήσιμη και αποδοτική σε συγκεκριμένες καταστάσεις επικοινωνίας, αντιστοιχεί στον τύπο (7) γλωσσικής επαφής, που αποκαλείται *γλωσσική εισδοχή* [imprehension] από τον Ehlich (1994, 110). Σ' αυτή την περίπτωση, πρόκειται για μετακίνηση προς μια γλώσσα, που θεωρείται ότι εκφράζει ανώτερο πολιτισμό. Η κοινωνική διγλωσσία [diglossia]³ ελληνικής-βλαχικής που χαρακτηρίζει, από εκείνη την εποχή, τους Βλάχους των αστικών κέντρων και τα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα ήταν γλωσσική συνέπεια της γλωσσικής επαφής αυτού του τύπου. Ένα μέρος του βλαχικού πληθυσμού, που μετανάστευσε από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, διδασκόταν την ελληνική στο σχολείο, και τη χρησιμοποιούσε στις εμπορικές (προφορικές και γραπτές) συναλλαγές εντός των Βαλκανίων. Από την άλλη μεριά, η διαδικασία υιοθέτησης της ελληνικής γλώσσας, στο πολιτιστικό επίπεδο, άρχισε το 18^ο αιώνα, όταν μια μερίδα Βλάχων ένωσε την ανάγκη να πλησιάσει την ελληνική γλώσσα, που τη θεωρούσαν «υψηλή γλώσσα», ιερή γλώσσα της Εκκλησίας αλλά και των φιλοσόφων της ελληνικής αρχαιότητας. Η διαδικασία αυτή αποτυπώνεται στις παραινέσεις του πρώτου λεξικογράφου της βλαχικής Δανιήλ Μοσχοπολίτη, στο *Τετράγλωσσό Λεξικό* του (1794) προς τους Βαλκάνιους να εγκαταλείψουν τις βάρβαρας γλώσσες, όπως η βλαχική, και να τις αντικαταστήσουν με την ελληνική⁴: «Αλβανοί,

---

³ Στην αρχική του μορφή (Ferguson 1959), ο όρος diglossia αναφερόταν αποκλειστικά σε δυο μορφές της ίδιας γλώσσας, από τις οποίες η μία λειτουργεί ως υψηλή (Y) και η άλλη ως χαμηλή (X) ποικιλία. Ο Fishman (1967) πρότεινε η συγκεκριμένη λειτουργία να επεκταθεί, ώστε να συμπεριλάβει και γενετικά μη συγγενείς γλώσσες, όπως η περίπτωση της ελληνικής και της βλαχικής που συζητώνται εδώ.

⁴ Η αντίθετη τάση εκφράζεται από τον Κωνσταντίνο Ουκούτα, συγγραφέα της *Νέας Παιδαγωγίας* (1797), που ήταν αλφαβητάρι και εγχειρίδιο εκμάθησης της βλαχικής σε ελληνικό, ωστόσο, σύστημα γραφής. Στο έργο αυτό χρησιμοποιείται μια γλώσσα με στοιχεία από τη βλαχική και τη ρουμανική (που την εποχή εκείνη δεν είχε ενιαία επίσημη μορφή), όπως χρησιμοποιούνταν στη διασπορά της Βιέννης και της Βουδαπέστης τον 18^ο αιώνα.

Βλάχοι, Βούλγαροι, Αλλόγλωσσοι, χαρείτε, κι ετοιμασθείτε όλοι σας Ρωμαίοι να γενείτε. Βαρβαρική αφήνοντες γλώσσαν φωνή και ήθη. Ξυπνήσατε απ' τον βαθύ ύπνο της αμαθείας. Ρωμαίικια γλώσσα μάθετε. Μητέρα της Σοφίας...». Στην ίδια λογική κινείται και η προσπάθεια αντιστοίχισης του λεξιλογίου της βλαχικής, με αυτό της ελληνικής, προκειμένου να διευκολυνθεί το πέρασμα από τη βλαχική στην ελληνική. Αν και οι νέοι που παρακολουθούσαν ελληνικά σχολεία είχαν γίνει δίγλωσσοι, δεν είχαν εγκαταλείψει τη μητρική τους γλώσσα. Αντίθετα χρησιμοποιούσαν και τις δύο γλώσσες ανάλογα με την επικοινωνιακή περίσταση. Αυτή η διγλωσσία σε ατομικό επίπεδο [bilingualism] έπαιξε θετικό ρόλο στην εξέλιξη των βλάχικων ιδιωμάτων στην Ελλάδα, καθώς συνεπέφερε εμπλουτισμό του λεξιλογίου, εισαγωγή νέων λέξεων που εκφράζουν τη νέα κοινωνική και υλική ζωή και ανταποκρινόταν στη νέα πραγματικότητα και στις νέες ανάγκες.

Η διαμόρφωση των εθνών-κρατών στα Βαλκάνια και η υιοθέτηση από αυτά εθνικών επίσημων γλωσσών αποτέλεσε σταθμό και για την εξέλιξη της βλαχικής. Η συνύπαρξη δύο φαινομένων, η υιοθέτηση αφενός του μονογλωσσικού μοντέλου του ελληνικού έθνους-κράτους και αφετέρου ο μεγάλος αριθμός Ελλήνων υπηκόων που είχαν άλλη μητρική γλώσσα εκτός της ελληνικής, αποτέλεσαν τα βασικά δεδομένα που διαμόρφωσαν τη σχέση της νέας ελληνικής, κυρίαρχης γλώσσας, και της βλαχικής, κυριαρχούμενης γλώσσας. Στο Βασίλειο της Ελλάδας, το 1830, ο πολίτης επικοινωνεί πλέον απευθείας με το κράτος και όχι μέσω των θεσμών της αυτοδιοικούμενης κοινότητας όπου ανήκει. Συνεπακόλουθα, από την εποχή αυτή, η διαδικασία υιοθέτησης της ελληνικής από τους Βλάχους, παίρνει άλλη διάσταση: στο σχολείο, στις υπηρεσίες, στα μέσα μαζικής επικοινωνίας, χρησιμοποιείται αποκλειστικά η ελληνική γλώσσα, εξασφαλίζοντας μια ομοιόμορφη διάδοση που θα μπορούσε στο ακραίο της σημείο να καταλήξει στον τύπο (9) της τυπολογίας του Ehlich (1994, 110) και την απώλεια της βλαχικής γλώσσας. Το βέβαιο είναι ότι μετά την ενσωμάτωση των Βλάχων σ' ένα κράτος όπου κυριαρχούσε η ελληνική γλώσσα, η βλαχική οδηγείται σε *μειονοτικοποίηση* [minorisation], μηχανισμό που συνδέεται άρρηκτα με τη διαδικασία *αυτο-υποτίμησης* [self-depreciation] (Hamp, 1978).

Πολλοί/ές ομιλητές/τριες της βλαχικής είναι πολύ συχνά δίγλωσσοι/ες και χρησιμοποιούν τους δύο γλωσσικούς κώδικες, ανάλογα με το πλαίσιο επικοινωνίας· παρατηρείται, ωστόσο, μια τάση εγκατάλειψης της βλαχικής και αντικατάστασης με την ελληνική, άρα γλωσσική συρρίκνωση⁵. Πρέπει να επισημανθεί ότι η επιλογή των ομιλητών/τριών της βλαχικής να αντικαταστήσουν, σε αρκετά πεδία χρήσης, τη γλώσσα τους, με την ελληνική βασίζεται στη βούλησή τους, δεν επιβάλλεται παρά μόνο από το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο που έχει περιγραφεί. Η *ετερογλωσσία* [hétéroglossie], δηλαδή η διάκριση ανάμεσα στη βλαχική, γλώσσα αλληλεγγύης των μελών της βλαχικής γλωσσικής κοινότητας, και την ελληνική, γλώσσας εξουσίας, εξηγεί εν μέρει τη συμπεριφορά των σύγχρονων ομιλητών/τριών της βλαχικής που δεν αναμειγνύουν τους δύο γλωσσικούς κώδικες, σε αντίθεση λχ. με τους/τις ομιλητές/τριες της αρβανίτικης. Η διαδικασία αυτή άρχισε στην πραγματικότητα πριν από την ένταξη των Βλάχων στο σύγχρονο ελληνικό κράτος, και επιβλήθηκε όχι από το κράτος αλλά από τη δυναμική της βλαχικής κοινωνίας του 18^{ου} αιώνα και των αρχών του 19^{ου} αιώνα. Δεν είναι τυχαίο ότι οι Βλάχοι που συμμετείχαν στην ίδρυση του νεοελληνικού κράτους δεν διεκδίκησαν τη διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας. Η δημιουργία ελληνικών σχολείων στα βλαχοχώρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δείχνει την προσήλωση των Βλάχων στην αρχή της *προφορικότητας* της γλώσσας τους. Αυτή η διαδικασία σχετίζεται με τη στρατηγική της *φυσικοποίησης* [naturalization], της παρουσίας δηλαδή ως φυσικών, γεγονότων που δεν είναι φυσικά (Tsitsipis, 1998, 5): εν προκειμένω, ότι είναι φυσικό η βλαχική να παραμείνει γλώσσα αποκλειστικά προφορικής παράδοσης.

Σε ό,τι αφορά τις καθαρά γλωσσικές συνέπειες της επαφής στις δύο γλώσσες, πρόκειται κυρίως για δάνειες ελληνικές λέξεις στη βλαχική. Σε επίπεδο συνομιλίας, η γλωσσική επαφή ανάμεσα στις δύο

---

⁵ Μια ενδιαφέρουσα, σύγχρονη, πτυχή της λειτουργίας της βλαχικής αναδεικνύει η έρευνα της Koufogiorgou (2008): συγκεκριμένα, τη χρήση της θνήσκουσας αυτής γλώσσας ως γλώσσας ευρύτερης επικοινωνίας / lingua franca μεταξύ των (χριστιανών βλαχόφωνων) Αλβανών μεταναστών και των Ελλήνων κατοίκων του (δίγλωσσου σε ελληνικά και βλαχικά) Μετσόβου.

αυτές γλώσσες καταλήγει σπάνια σε ενδοπροτασιακή εναλλαγή κωδίκων, όπου λέξεις της ελληνικής παρεισφρέουν μέσα σε ρέοντα λόγο στη βλαχική γλώσσα (σε περιβάλλοντα, φυσικά, που δεν παραβιάζουν τους συντακτικούς κανόνες και των δύο γλωσσών). Έχει επισημανθεί ότι μια σειρά από δάνεια της ελληνικής στη βλαχική, που αποτελούν πολιτισμικά δάνεια, έχουν ομοιόμορφη διάδοση στα βλαχικά ιδιώματα, ενώ δάνεια που οφείλονται στην άμεση επαφή των βλαχόφωνων με τους ελληνόφωνους γείτονές τους χαρακτηρίζουν τα κατά τόπους βλαχικά ιδιώματα και η διάδοσή τους είναι ασυνεχής (Scărlătoiu, 1992, 199). Σε κάθε περίπτωση, τα περισσότερα δάνεια από την ελληνική προσαρμόζονται στο μορφολογικό σύστημα της βλαχικής. Σύμφωνα με δεδομένα σχετικά με το ιδίωμα του Μετσόβου (Beis, 2000, 145), η επαφή των δύο γλωσσών δεν οδήγησε σε γλωσσικές παρεμβολές ούτε σε εναλλαγή κωδίκων, και αυτός ήταν ένας από τους λόγους για τους οποίους η αντικατάσταση της βλαχικής από την ελληνική, σε διάφορα πεδία, έγινε πιο εύκολη.

Καταλήγοντας, η τυπολογία των επαφών ανάμεσα στη βλαχική και την ελληνική, σύμφωνα με το πρότυπο του Ehlich (1994), θα μπορούσε να αποτυπωθεί ως εξής:

Αρ.	Τύπος	Γλωσσικές συνέπειες	
		ατομικές	κοινωνικές
3.	σποραδική επαφή	ατομική διγλωσσία [bilinguisme]	πολυγλωσσία
4.	μετανάστευση	ατομική διγλωσσία [bilinguisme] μονογλωσσία (απώλεια γλώσσας)	πολυγλωσσία
7.	εισδοχή (=υιοθέτηση μιας άλλης γλώσσας πολιτισμού)		κάθετη διγλωσσία
9.	υπαγωγή		απώλεια γλώσσας

Όπως είδαμε, οι δύο πρώτοι τύποι επαφής εκφράζουν την κατάσταση πολυγλωσσίας της αστικοποιημένης κοινωνίας των Βλάχων εμπόρων που μετανάστευσαν στις μεγάλες πόλεις των Βαλκανίων και της Κεντρικής Ευρώπης από τον 18^ο αιώνα και εξής. Κατά ανάλογο τρόπο, ο τύπος επαφής (7), η γλωσσική εισδοχή, χαρακτηρίζει

γενικότερα τις σχέσεις των βαλκανικών γλωσσών με την ελληνική, γλώσσα πολιτισμού και εμπορίου τον 18^ο και 19^ο αιώνα στα Βαλκάνια. Ο τύπος της υπαγωγής μέσω μειονοτικοποίησης, αντιστοιχεί σε διαφορετικές φάσεις των σχέσεων, ανάμεσα στις επίσημες γλώσσες των σύγχρονων βαλκανικών κρατών και των μειονοτικών γλωσσών, που ομιλούνται σ' αυτά. Κατά συνέπεια, μια τέτοιου τύπου προσέγγιση μπορεί να συμβάλει στην ενδελεχή μελέτη των επαφών των γλωσσών που ομιλούνταν (και γράφονταν) στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια, παρότι αυτές οι γλώσσες αποτελούν διαφορετικές μεταξύ τους περιπτώσεις.

Σύγχρονες όψεις του ηγεμονισμού της ελληνικής έναντι της βλαχικής

Στο πλαίσιο της ηγεμονίας, που αποτελεί όπως αναφέραμε ηθική και διανοητική κυριαρχία μέσω συναίνεσης και πειθούς, αναγνωρίζονται τρεις συνοδευτικές διαδικασίες: (α) κυριαρχία χωρίς βία: μέσω της ανάπτυξης συνείδησης, παρά με την άσκηση φανεράς δύναμης, (β) κυριαρχία μέσω νομιμοποίησης: ο έλεγχος που ασκεί η κυρίαρχη ομάδα θεωρείται από τις κυριαρχούμενες ως σωστός και δίκαιος, αδιαμφισβήτητος· κατά συνέπεια, η κυριαρχία της κυρίαρχης ομάδας «νομιμοποιείται», εκλαμβάνεται ως σωστή, και (γ) κυριαρχία μέσω συναινετικής διακυβέρνησης: η κυριαρχούμενη ομάδα πιστεύει ότι η δευτερεύουσα θέση στην οποία βρίσκεται οφείλεται σε δική της επιλογή, θεωρεί τις ανάγκες και ανησυχίες της κυρίαρχης ομάδας αμοιβαίες/κοινές.

Σε ό,τι αφορά τις γλώσσες στο πλαίσιο των εθνών-κρατών, είναι πρόδηλη η ασυμμετρία ισχύος που τις χαρακτηρίζει. Το κράτος ως κάτοχος της εξουσίας επιλέγει και επιβάλλει, συχνά μάλιστα *de jure*, την επίσημη/(ες) γλώσσα/(ες). Οι υπόλοιπες αυτόχθονες γλώσσες, που κατά τεκμήριο χρησιμοποιούνται από πολίτες του κράτους, μειονοτικοποιούνται έναντι της κυρίαρχης, εφόσον ο αριθμός των ομιλητών/τριών τους μειοψηφεί, βρίσκονται σε μειονεκτική θέση στον κοινωνικό χώρο και δεν προστατεύονται θεσμικά. Ειδικότερα το ελληνικό κράτος, το οποίο οριστικοποίησε τα σημερινά του σύνορα το 1947 με διαδοχικές επεκτάσεις σε εδάφη όπου κατοικούσαν αρκετοί αλλόγλωσσοι πληθυσμοί, κατάφερε να πετύχει (κυρίως με τις ανταλλαγές) υψηλά ποσοστά

γλωσσικής ομογενοποίησης⁶ του πληθυσμού. Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι ο στόχος της αφομοίωσης των αλλόγλωσσων πληθυσμών υπήρξε πράγματι εθνικός, με την έννοια ότι υπερβαίνει την αντίθεση «καθαρεύουσα»-«δημοτική», αφού οι υποστηρικτές της μίας ή της άλλης μορφής της ελληνικής ως πλέον κατάλληλης για επίσημη γλώσσα του κράτους αμφότεροι επέδειξαν αρνητική στάση απέναντι στις υπόλοιπες γηγενείς γλώσσες (Αρχάκης, 2019).

Έτσι, δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι, με την εξαίρεση της περιόδου του μεσοπολέμου και της Κοινωνίας των Εθνών, οι αυτόχθονες μειονοτικές γλώσσες στην Ελλάδα (πλην της τουρκικής, στη μουσουλμανική μειονότητα της Δ. Θράκης) –σλαβομακεδονική, βλαχική, πομακική, ρομανί–, δεν έχουν τύχει προστασίας. Αντίθετα, έχουν υποστεί από αδιαφορία έως και γλωσσοκτονικές πολιτικές, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τη σλαβομακεδονική (Κωστόπουλος, 2000). Ακόμη και σήμερα η Ελλάδα είναι μεταξύ των χωρών που δεν έχουν υπογράψει και κυρώσει τον Ευρωπαϊκό Χάρτη Περιφερειακών και Μειονοτικών Γλωσσών του Συμβουλίου της Ευρώπης⁷, ο οποίος περιλαμβάνει δύο επίπεδα προστασίας (Καραντζόλα, 2016, 49-50): (α) στο στάδιο της υπογραφής, την κατονομασία των ομιλούμενων γλωσσών στην επικράτειά του που θεωρεί ότι χρήζουν προστασίας, και (β) στο στάδιο της επικύρωσης, τον καθορισμό μέτρων⁸ για την προστασία και τη διαφύλαξη

⁶ Με βάση στοιχεία της Ε.Ε του 2012, πάνω από 97,5% των πολιτικών της Ελλάδα είναι ελληνόφωνοι/ες (Καραντζόλα 2016, 74).

⁷ Καθώς το Συμβούλιο της Ευρώπης δεν διαθέτει υπερεθνικό χώρο, η υπογραφή και κύρωση του Χάρτη είναι προαιρετική και εναπόκειται στον κάθε εθνικό εταίρο. Η ανταπόκριση των μελών υπήρξε διστακτική από την αρχή, καθώς χρειάστηκαν έξι χρόνια προκειμένου να επικυρώσουν τη σύμβαση πέντε τουλάχιστον χώρες και να τεθεί σε ισχύ το 1998, και παραμένει μικρή ακόμη και σήμερα: από τα 46 μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, έχει υπογραφεί και επικυρωθεί από 19 χώρες, ενώ τον έχουν υπογράψει χωρίς να τον επικυρώσουν άλλες 14.

⁸ Ο Χάρτης περιλαμβάνει ένα ευρύ σύνολο μέτρων προστασίας, τα οποία οργανώνονται σε επτά θεματικές ενότητες: εκπαίδευση, δικαστικές αρχές, διοικητικές αρχές και δημόσιες υπηρεσίες, ΜΜΕ, πολιτιστικές δραστηριότητες, οικονομική και κοινωνική ζωή, διασυνοριακές ανταλλαγές. Για κάθε περιφερειακή ή μειονοτική γλώσσα που αναγνωρίζει ένα κράτος στο στάδιο της υπογραφής οφείλει να επιλέξει τουλάχιστον 35 μέτρα προστασίας στο στάδιο της επικύρωσης.

κάθε περιφερειακής ή μειονοτικής γλώσσας που αναγνωρίζει το κράτος.

Σε ό,τι αφορά ειδικότερα τη βλαχική, με την παρένθεση της λειτουργίας ρουμανικών σχολείων για τη συγκεκριμένη γλωσσική κοινότητα στην Ελλάδα τη δεκαετία 1939-1949, όπου διδασκόταν η ρουμανική γλώσσα σε βλαχόφωνους, δεν έχουν υπάρξει ενέργειες προστασίας της⁹. Βρίσκεται αναμφισβήτητα σε φάση γλωσσικής υποχώρησης¹⁰, αφού σε σημαντικό βαθμό έχει παύσει η φυσική μετάδοσή της στο σπίτι, ενώ παράλληλα έχει περιοριστεί η χρήση της στο επίπεδο των κοινωνικών συναναστροφών (KEMO 2001). Στο επίκεντρο της συζήτησης σχετικά με τη βιωσιμότητα της γλώσσας βρίσκεται και η απουσία πρότυπης μορφής της¹¹, ενέργεια γλωσσικού προγραμματισμού η οποία πάντοτε συνδέεται με την προοπτική φιλολογικής ή εκπαιδευτικής χρήσης μιας γλώσσας. Με άλλα λόγια, τα βλαχικά ιδιώματα που ομιλούνται στην Ελλάδα σήμερα de facto λειτουργούν αλλά και γίνονται αντιληπτά ως αποκλειστικά «γλώσσα προφορικής επικοινωνίας», χωρίς να υπάρχουν συστηματικές δράσεις κωδικοποίησης και αναζωογόνησης της χρήσης τους.

Από την οπτική της γλωσσικής ηγεμονίας, η ασυμμετρία ισχύος ανάμεσα στις γλώσσες βασίζεται σε συγκεκριμένες διαδικασίες κατασκευής συναίνεσης. Για παράδειγμα, η «κοινή λογική» χρησιμοποιείται συχνά ως εργαλείο για την οικοδόμηση μιας ιδεολογίας που νομιμοποιεί αυτόματα ηγεμονικές πρακτικές, ώστε να μην υπάρχουν περιθώρια

---

⁹ Στο πλαίσιο της γλωσσικής πολιτικής, η προστασία μιας γλώσσας αναφέρεται σε ενέργειες για να διασφαλιστεί η διατήρηση, η ανάπτυξη και η προώθηση της γλώσσας, καθώς και η προστασία των δικαιωμάτων των ομιλητών/τριών της. Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η τοποθέτηση Ελλήνων Βλάχων ότι η γλώσσα τους δεν χρήζει προστασίας (βλ. ενδεικτικά KEMO, 2001, 101).

¹⁰ Σύμφωνα με τη Σελλά-Μάζη (2016, 219 κ.ε.), πρόκειται για μειονοτική γλώσσα μικρής ή χαμηλής βιωσιμότητας, όπως και η ρομανί.

¹¹ Προσπάθειες τυποποίησης έχουν ασφαλώς υπάρξει, με προεξάρχουσα τη συγγραφή του έργου *Γραμματική της κοινής κουτσοβλαχικής* από τους Ν. Κατσάνη και Κ. Ντίνα, που εκδόθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1990, για την οποία, ωστόσο, οι ίδιοι οι συγγραφείς δέχονται ότι «ο καθένας δίνει τη διάσταση της κοινής στο ιδίωμα το οποίο ο ίδιος ξέρει ή νομίζει ότι είναι το επικρατέστερο» (KEMO, 2001, 117).

συζήτησης, ειδικά από τους/τις καταπιεζόμενους/ες από αυτήν. Σε ό,τι αφορά λ.χ. τον ρόλο της (αμερικανικής) αγγλικής όχι απλώς ως «διεθνούς» γλώσσας επικοινωνίας αλλά ως «παγκόσμιας», πολλά έχουν γραφτεί για τον τρόπο που τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και οι χρήστες/τριές τους κατασκευάζουν τη συγκεκριμένη επικράτηση ως απόλυτα φυσικοποιημένη, ως «κοινή λογική» (Phillipson, 1992· Macedo, Δενδρινού & Γούναρη, 2016). Σε ό,τι αφορά ειδικότερα την ασυμμετρία ισχύος ανάμεσα στην επίσημη και τις μειονοτικές γλώσσες στα σύγχρονα έθνη-κράτη, βασική διαδικασία κατασκευής συναίνεσης θεωρούμε ότι αποτελεί ένα, θα λέγαμε, σύμπλεγμα κατωτερότητας της μητρικής μειονοτικής γλώσσας έναντι της επίσημης, μέσω του (αυτο-)υποβιβασμού της σε «ιδίωμα».

Προτού αναλύσουμε χωρία που καταδεικνύουν τη συγκεκριμένη διαδικασία συναίνεσης, είναι απαραίτητο να διευκρινίσουμε το περιεχόμενο του όρου «ιδίωμα» από γλωσσολογική σκοπιά. Η κοινωνιο-γλωσσολογία έχει υπογραμμίσει από νωρίς ότι στην πραγματικότητα η διάκριση γλωσσών / διαλέκτων / ιδιωμάτων δεν έχει δομική βάση, δεν αφορά δηλαδή διαφορές στα γλωσσικά συστήματα των ποικιλιών, αλλά εξωγλωσσική: συνδέεται με την υπόσταση στην κοινωνία των συγκεκριμένων ποικιλιών, την αναγνώρισή τους σε επίπεδο κράτους. Στη νεοελληνική διαλεκτολογία, ο όρος *ιδίωμα* χρησιμοποιείται συμβατικά για να αναφερθούμε στις διαλέκτους (δηλαδή τις γεωγραφικές ποικιλίες της νέας ελληνικής) εκείνες που εμφανίζουν λίγες διαφορές, κυρίως στην προφορά και το λεξιλόγιο (αλλά όχι στη γραμματική), από την επίσημη/πρότυπη γλώσσα, οπότε είναι μάλλον εύκολα κατανοητές στους/στις ομιλητές/τριες της επίσημης ή των άλλων ιδιωμάτων/διαλέκτων. Ύπ' αυτή την έννοια, χαρακτηρίζοντας τα βλαχικά «ιδίωμα» ή και «διάλεκτο», χρειάζεται να προσδιορίσουμε ποιας επίσημης γλώσσας ιδίωμα ή διάλεκτο αποτελούν. Ταυτόχρονα, πολλά ιδιώματα, πολλές δηλαδή τοπικές γλωσσικές ποικιλίες, που ομιλούνται σε μια ευρύτερη περιοχή και εμφανίζουν σημαντικές ομοιότητες μεταξύ τους λέμε ότι ανήκουν στην ίδια διάλεκτο. Για παράδειγμα, τα διάφορα κρητικά ιδιώματα αποτελούν την κρητική διάλεκτο, τα κυπριακά ιδιώματα την κυπριακή διάλεκτο κλπ. Στη λογική αυτή, έχουμε αντίστοιχα «το

(βλάχικο) ιδίωμα του Μετσόβου», «Ελληνοβλάχικο λεξικό του βλάχικου ιδιώματος της Λάιστας Ζαγορίου Ιωαννίνων», «περιγραφή των βασικών ιδιωμάτων των βλαχόφωνων του ελληνικού χώρου» κ.ο.κ.

Η αναφορά στη βλαχική ως «ιδίωμα» από Έλληνες Βλάχους, πολλές φορές ακόμη και επιστήμονες ή και γλωσσολόγους, είναι απολύτως ενδεικτική της στρατηγικής που συζητάμε. Έτσι, σε δημοσίευμα του Αχιλλέα Γ. Λαζάρου στην Ελευθερία (8/5/2014) διαβάζουμε:

«[...] Στον χώρο του συμπαγούς Ελληνισμού και της ελληνικής αποδημίας το λατινογενές *ιδίωμα των Βλάχων*, γνωστό κοινώς ως Βλάχικα και επιστημονικά ως Αρωμουνική, χρησιμοποιήθηκε σε οικογενειακό και στενά συντεχνιακό περιβάλλον. [...] Χαρακτηρίστηκε δε *ιδίωμα* (Balcania, 7, 1938, 49) από τον θεωρητικό της ρουμανικής διεκδικήσεως των Βαλκανίων Βλάχων Th. Capidan, καθηγητή του Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου και τακτικό μέλος της Ρουμάνικης Ακαδημίας.»

Αν και υπάρχει συμφωνία μεταξύ των Ελλήνων γλωσσολόγων ότι, μετά από τόσα χρόνια αυτοτελούς ιστορίας, τα βλάχικα είναι μια νεολατινική αυτόνομη γλώσσα, μία από τις τέσσερις νεολατινικές γλώσσες των Βαλκανίων (μαζί με την επίσημη ρουμανική, τη μεγλενορουμανική και την ιστρορουμανική), «κόρη» της λατινικής, όπως και οι υπόλοιπες καθώς και η γαλλική, η ιταλική, η ισπανική, η πορτογαλική κ.ά., ο συγγραφέας υιοθετεί τη θέση περί «λατινογενούς ιδιώματος των Βλάχων», υπάγοντάς το –άθελά του– στη ρουμανική.

Με την ανάκληση τον Οκτώβριο του 2021 της αρχικής εγκριτικής απόφασης του Υπουργείου Πολιτισμού για χρηματοδότηση της πρότασης με τίτλο «Δημιουργία ψηφιακής βάσης δεδομένων μνημείων του λόγου των Ελλήνων Βλάχων», που είχε καταθέσει η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης του Πολιτισμού των Βλάχων, είδαν το φως της δημοσιότητας όχι μόνο κείμενα υπέρ και κατά της απόφασης, αλλά και τοποθετήσεις της ίδιας της πολιτικής ηγεσίας του Υπουργείου. Πιο συγκεκριμένα, στην απάντηση της Υπουργού Πολιτισμού και Αθλητισμού

Λίνας Μενδώνη, στην υπ' αριθμ. 27/04.10.2021 επίκαιρη ερώτηση του Βουλευτή του ΜέΡΑ25 Κρίτωνα Αρσένη, με θέμα: «Αναχρονιστικός Αποκλεισμός Επιστημονικού Φορέα Πολιτισμού των Βλάχων από το Υ-ΠΠΟΑ» διαβάζουμε, μεταξύ άλλων:

«[...]Το βλάχικο ιδίωμα συνιστά δευτερεύον νεολατινικό προφορικό γλωσσικό ιδίωμα, που χρησιμοποιείται αποκλειστικά σε περιβάλλον στενό, οικογενειακό, φιλικό, επαγγελματικό, ενώ η κύρια, άλλως η επίσημη, η γλώσσα των Βλάχων που χρησιμοποιείται στην παιδεία, στη διοίκηση, στη λατρεία ήταν ανέκαθεν η ελληνική. Αυτή ακριβώς η ιδιομορφία του βλάχικου ιδιώματος, το οποίο είναι αποκλειστικά προφορικό, αποτελεί την αιτία της ατροφικής υποστάσεως της βλάχικης γλώσσας και της μη εξέλιξέως της σε γλώσσα ανεξάρτητη, ούτε καν σε διάλεκτο.»

Στην απάντηση της Υπουργού, μπορεί κανείς να παρατηρήσει τη διολίσθηση από τη γλωσσική ηγεμονία στον γλωσσικό ηγεμονισμό. Προκειμένου να δικαιολογηθεί η ανάκληση της αρχικής εγκριτικής απόφασης χρηματοδότησης του ερευνητικού προγράμματος, τα βλάχικά αντιμετωπίζονται ως προφορικό ιδίωμα και μάλιστα «δευτερεύον», ασφαλώς ως προς τα πεδία χρήσης τους αλλά ενδεχομένως και ως προς τη μετάδοσή του στο πλαίσιο της οικογένειας. Τονίζεται η αποκλειστική του χρήση σε περιορισμένα περιβάλλοντα (οικογένεια, φιλικές και κοινωνικές συναναστροφές), χρήση που αντιδιαστέλλεται με την «κύρια» χρήση της ελληνικής ως επίσημης, σε όλα τα πεδία δικαιοδοσίας του κράτους (εκπαίδευση, διοίκηση, θρησκεία) από τους Έλληνες Βλάχους, στην οποία μάλιστα προσδίδεται ιστορικό βάθος. Η προφορική υπόσταση της βλάχικης και η συμπληρωματική κοινωνική διγλωσσία –στην επεκταμένη εκδοχή του όρου, βλ. υποσημ. 3)– ελληνικής και βλάχικης, ιδιαίτερα γνώριμη κατάσταση σε πολλές κοινότητες που ομιλούν μειονοτικές γλώσσες, χαρακτηρίζεται ως «ιδιομορφία» του βλάχικου ιδιώματος. Εδραζόμενοι στην υπόσταση της ελληνικής ως επίσημης γλώσσας του ελληνικού κράτους, η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου

επιβάλλει την ιδεολογία της γλωσσικής ηγεμονίας της ελληνικής, αποφανόμενη ότι η υπόσταση της βλαχικής ως γλώσσας είναι «ατροφική». Προχωρά δε ένα βήμα ακόμη πιο πέρα: όχι μόνο αρνείται ότι η βλαχική αποτελεί γλώσσα ανεξάρτητη, όπως πειστικά έχουν υποστηρίξει πολλοί επιστήμονες, αλλά ούτε καν σε «διάλεκτο». Πρόκειται εδώ για μια πολύ ειδική νοηματοδότηση των όρων «διάλεκτος» και «ιδίωμα»: εάν η «διάλεκτος» είναι «λιγότερο-γλώσσα από γλώσσα», το ιδίωμα είναι ακόμη «λιγότερο-γλώσσα από γλώσσα». Το σκεπτικό αυτό, με τις προφανείς ακροβασίες του, δικαιολογεί κατά την πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Πολιτισμού γιατί δεν πρέπει να χρηματοδοτηθεί ένα ερευνητικό πρόγραμμα με αντικείμενο «Δημιουργία ψηφιακής βάσης δεδομένων μνημείων του λόγου των Ελλήνων Βλάχων» (!). Η πρακτική αυτή θυμίζει όσα έχει γράψει ο Bourdieu (1982) σχετικά με την προτυποποίηση της γαλλικής γλώσσας: προσδιορίζοντας τις μειονοτικές γλώσσες ως «ελλιπείς», «ανεπαρκείς», «ατροφικές», η ηγεμονική (εθνική, επίσημη) γλώσσα δικαιολογεί την αποκλειστική της χρήση σε εκπαιδευτικά και άλλα επίσημα περιβάλλοντα.

Συμπερασματικά, στο πλαίσιο της κυριαρχίας μέσω συναίνεσης που επιδιώκει η κυρίαρχη ομάδα, είδαμε ότι η κυριαρχούμενη, όπως στην περίπτωσή μας η βλαχική, υιοθετεί μια στάση αυτο-υποτίμησης της δικής της γλώσσας, την οποία αντιλαμβάνεται ως «ιδίωμα», με αυστηρά προφορική υπόσταση. Για τον λόγο αυτό, δεν διεκδικεί εκπαιδευτικά ή άλλα μέτρα προστασίας. Οι φορείς της κυρίαρχης γλώσσας, από πλευράς τους, ενίοτε δεν αρκούνται στη διαδικασία διασφάλισης γλωσσικής ηγεμονίας μέσω συναινετικής διακυβέρνησης. Σε περιπτώσεις γλωσσικού ηγεμονισμού, όπως αυτή που αναλύσαμε, στηρίζουν ενεργά την ιδεολογία της γλωσσικής ηγεμονίας από πλευράς του κράτους έναντι διάφορων μειονοτικών γλωσσών στην Ελλάδα, μεταξύ των οποίων και η βλαχική, προβάλλοντας τον υποδεέστερο χαρακτήρα της μειονοτικής γλώσσας ή/και αμφισβητώντας ευθέως την υπόστασή της ως γλώσσας.

Βιβλιογραφία

- Αρχάκης, Α. (2019). Διερευνώντας τη σχέση της δημοτικής με τον εθνικό και τον μετα-εθνικό λόγο. In Α. Αρχάκης, Ν. Κουτσούκος, Γ. Ι. Ξυδόπουλος & Δ. Παπαζαχαρίου (eds.), *Γλωσσική ποικιλία. Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική, 35-58.
- Béis, S. (2000). *Le parler aroumain de Metsovo. Description d'une langue en voie de disparition*. Thèse de doctorat. Université Paris V (René Descartes) –Sorbonne.
- Bourdieu, P. (1982). *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*. Paris: Fayard.
- Ehlich, K. (1994). Communication disruption: On benefits and disadvantages of language contact. In M. Pütz (ed.), *Language Contact and Language Conflict*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins: 103-122.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Ferguson, C. A. (1959). Diglossia. *Word*, 15: 325-340.
- Fishman, J. (1967). Bilingualism with and without Diglossia; Diglossia with and without Bilingualism. *Journal of Social Issues*, 23: 29-38.
- Gal, S. & T. Irvine (1995). The boundaries of languages and disciplines: How ideologies contract differences. *Social Research*, 62: 67-101.
- Gramsci, A. (1977). *Quaderni Del Carcere*. Vol 2. Torino: Giulio Einaudi editore.
- Hamp, E. (1978). Problems of multilingualism in small linguistic communities. In J. Alatis (ed.), *International Dimensions of Bilingual Education*. Washington, DC : Georgetown University Press: 155-164.
- Καραντζόλα, Ε. (2016). *Γλωσσικές πολιτικές στις χώρες της Μεσογείου*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

- KEMO. (2001). *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Koufogiorgou, A. (2008). When a dying language becomes a lingua franca. *Multilingua – Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*, 3: 231-253.
- Κωστόπουλος, Τ. (2000). *Η απαγορευμένη γλώσσα: Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*. Αθήνα: Μαύρη Λίστα.
- Macedo, D., Β. Δενδρινού & Π. Γούναρη. (2010). *Η ηγεμονία της αγλικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Phillipson, R. (1992). *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Scărlătoiu, E. (1992) Les parlars des minorités roumanophones du Nord de la Grèce, *Plurilinguismes*, 4: 192-202.
- Σελλά-Μάτζη, Ε. (2016). *Διγλωσσία, εθνική ταυτότητα και μειονοτικές γλώσσες*. Αθήνα: Λειμών.
- Trifon, N. (2005). *Les Aroumains, un peuple qui s'en va*. Paris: Acratie.
- Trudgill, P. (1992). The Ausbau Sociolinguistics of Greece. *Plurilinguismes*, 4: 178-179.
- Tsitsipis, L. (1998). *A Linguistic Anthropology of Language and Shift. Arvanitika (Albanian), and Greek in Contact*, Oxford: Clarendon Press.